

Ольга ЧИЖМАР

СПЕЦИФІКА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОНІМІЇ
РОМАНУ І. ДОЛГОША «КОЛОЧАВА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 22.
УДК 811.161.2'373.2

Чижмар О. Специфіка літературно-художньої антропонімії роману І. Долгоша «Колочава»; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті аналізується літературно-художня антропонімія закарпатоукраїнського письменника ХХ століття І. Долгоша. Висока питома вага соціальнозначущих онімів, соціально вмотивована оцінність низки власних назв персонажів виступають виразними прикметами соцреалістичної літературно-художньої антропонімії.

Ключові слова: соцреалізм, літературно-художній антропонім, стилістична значущість, конотація.

Annotation. The article is analysed the literary-artistic anthroponimy of the Transcarpathian writer of the XX century I. Dolgosh. High specific influence of socio-important onims, socially reasoning estimation of chains of the characters' proper names are the distinct signs of socrealistic literary-artistic anthroponimy.

Key words: socrealizm, literary-artistic anthroponimy, stylistic significance, connotation.

Іван Долгош займає видне місце в закарпатоукраїнській прозі повоєнної доби [див.: 3, с.119]. Письменника приваблює жанр історичного роману, зокрема період міжвоєнного минулого Закарпаття. З творів І.Долгоша на історичну тематику важливе місце посідає роман „Колочава”, опублікований у 1982 р. Цей твір присвячений Іванові Ольбрахту, чеському письменнику і діячу комуністичної партії, авторові художнього твору про закарпатського розбійника М.Шугая та численних публіцистичних текстів про життя Закарпаття у складі Чехословацької Республіки.

Належність головного героя до комуністичної партії, його ліві переконання стали своєрідним підґрунтям для використання у романі про нього методу соціалістичного реалізму. Тому роман І.Долгоша „Колочава” в історії закарпатоукраїнської літератури примітний тим, що це широке епічне полотно історичного жанру, створене у рамках естетики соцреалізму.

Дія роману І.Долгоша „Колочава” відбувається на Закарпатті міжвоєнної доби, зокрема в Ужгороді та верховинському селищі Колочава. Уже на перших сторінках роману своєрідним гарантом легітимності зображуваних у ньому подій виступають реальні імена реальних історичних осіб, закарпатських діячів комуністичного руху. Головний герой твору приїздить в місто Ужгород, де він „Обдивив споруду, думав про одне: лиш би застав когось із знайомих, скажімо, Юдковича, Локоту... Мондока навряд чи пощастить побачити”. Саме ці імена реальних діячів комуністичної партії на Закарпатті міжвоєнної доби, про що нагадає й посторінкова авторська примітка – „Мондок – перший секретар Закарпатського крайкому КПЧ, редактор „Карпатської правди”», покликані чітко і переконливо окреслити місце та час дії твору.

Окрім інших історичних осіб, діячів комуністичного руху, історичність яких письменник зазначає в авторських примітках, у романі І.Долгоша „Колочава” представниками зображеної

епохи виступають ЛХА колочавського розбійника *Миколи Шугая*, закарпатського поета *Юлія Боршоша-Кум'ятського*, ужгородської громадської діячки *Єлизавети Гошовської*, колочавських комуністів *Івана Леднея* та *Михайла Беци*, чеського письменника і громадського діяча *Юліуса Фучика*, *стражмістра Кубіна* та ін.

Взагалі, зважаючи, очевидно, на недостатню обізнаність читача із історією місцевого комуністичного руху, І.Долгош часто використовує посторінкові примітки, щоб подати енциклопедичну характеристику на історичну особу, яка є персонажем його роману. Пор.: „*С.М.Гошовська* познайомилась з Ольбрахтом у Відні 1911 р. Серед ужгородців він мав також знайомих суддю Володимира Устияновича та його дружину Ганну” („Колочава”, с.19). Пор. ще: „У 1921 р. в Колочаві створено комуністичну організацію, в яку входило 20 чоловік. Її очолив спершу *Іван Ледней*, а з 1924 по 1938 р. секретарем був *Михайло Беца*” („Колочава”, с.111).

Особлива увага письменника до найменування головного героя роману „Колочава” – Івана Ольбрахта. У згоді з історичною правдою І.Долгош Івана Ольбрахта у різні періоди його життя називає по-різному: під час служби в армії приятелі називають Івана Ольбрахта *Камілом*: „Ой Каміле, Каміле! Якби-сь побував на нашій Верховині! Там такі гори височенькі, що, здається, одна на одній росте!” Це пояснюється тим, що справжнє ім'я та прізвище Івана Ольбрахта – *Каміл Земан*.

Окрім реальних найменувань реальних історичних осіб, які складають кістяк літературно-художнього антропонімікону роману „Колочава”, І.Долгош вводить у текст історичного роману чимало вигаданих персонажів та ЛХА, утворених на базі українського традиційного антропонімікону району Карпат різноманітних класів та моделей.

Відтворюючи поширену народну традицію називати один одного іменами, І.Долгош для номінації своїх персонажів широко використовує

власні імена людей, зокрема варіанти, які характеризуються високою частотою вживання на теренах Міжгірщини. Напр.: *Митро, Ілько, Анця, Василина, Калина* та ін. [7, с. 176, 179, 184, 185, 189]. Прикметно, що автор уникає вживання вузько регіональних іменних варіантів, проте це не применшує виразності карпатського колориту іменника роману „Колочава”.

Ще більшу частоту вживання у романі „Колочава” має двочленна номінаційна модель „ім'я+прізвище”, зокрема при номінації неприємних персонажів. Наприклад: *Петро Нитка, Василь Хром'як, Микола Цубик, Андрій Самусь, Петро Субота, Федір Криванич, Степан Шимоняк, Ілько Ситар* та ін. ЛХА цього різновиду виконують передусім номінативну функцію, проте характерні для закарпатської Верховини прізвища на зразок *Цубик, Нитка, Субота, Криванич, Ситар* тощо також виступають виразником місцевого колориту та слугують мовним засобом легітимності самих персонажів-денотатів [пор.: 8, с. 304, 409, 516, 538].

Однак найбільшим структурним різноманіттям та багатством онімних значень відзначаються ті ЛХА роману І.Долгоша „Колочава”, які письменник утворив на базі неофіційних народнорозмовних іменувань українців Закарпаття. Це ЛХА-андроніми та ЛХА-патроніми, якими автор називає жінок та неодружених дівчат *Дьордяйка, Цубичка, Пайдичка, Щуриха, Фреганка, Ержіка Шугаєва, стара Конарка* та її донька *Василина Конарева* та ін. Причому письменник не розминається з антропонімічною реальністю, бо, за спостереженнями П.П.Чучки, у регіоні, де відбувається дія роману „Колочава”, посесивні суф.-ов, -ев можуть утворювати як андроніми (пор.: *Ержіка Шугаєва*), так і патроніми (пор.: *Василина Конарева*) [6, с. 162].

Значний характеристичний потенціал мають ЛХА, утворені письменником на базі традиційних народнорозмовних антропонімічних багатокомпонентних моделей, до складу яких входять терміни родинності та своцтва або інші апелятивів-агентиви типу *син, невістка, сестра, донька, бубнар* тощо. Наприклад: *Микола Цубик, Іванів син; Михайло Дербачок, покійного Василя син; бубнар Ігнатишин, Петрів син; Ержіка, дочка старого Драча, дружина Миколи Шугая, нинішня дружина Ілька Дербачка; Анця Біркало, за чоловіком – Ігнатишин, з Колочави* та ін. Такі ЛХА, як правило, точно відтворюють реальний народнорозмовний антропонімікон закарпатців [9, с. 511-518], тому вони мають регіональну онімну значущість та виступають мовним виразником карпатського колориту. Проте, на нашу думку, залучення до складу таких ЛХА апелятива *дружина* є хибним, бо це суперечить мовній практиці закарпатських верховинців, які в цьому значенні використовують апелятив *жона*.

Прикметною рисою літературно-художньої антропонімії роману І.Долгоша „Колочава” є дуже

обмежене використання автором ЛХА-прізвиськ, які характеризуються дуже високою частотою вживання в реальній народнорозмовній антропонімії району українських Карпат. У всьому тексті роману „Колочава” ми виявили лише два ЛХА-прізвиська – *Косий* та *Бережник*, причому мотивацію першого автор не наводить, а лише обмежується його називанням: „*Ткач на прізвисько Косий*”. Тлумачення другого прізвиська – *Бережник*, запропоноване автором, явно хибне. Пор.: „*Іван Кут, син старого Бережника (прозвали його за те, що на березі хату має)*”. Адаже мати хату на березі, тобто на схилі гори або біля річки, не може виступати мотиваційною ознакою прізвиська, бо усі колочавці мешкають на схилах гір та біля Терреблі. Тому колоритне прізвисько *Бережник*, очевидно, треба пов'язувати з назвою професії, утвореної від апелятива *берегти*. Проф. П.П.Чучка також пов'язує прізвище *Бережник* з гуцульським *бережник* „лісовий сторож, той, хто береже ліс” [8, с. 58].

Не можна вважати вдалою спробу письменника етимологізувати прізвище персонажа *Субота* і в такий спосіб охарактеризувати його. Пор.: „Не в суботу ти, Субото, родився, а якогось дурнішого дня”. Тут незрозумілими є не лише критерії, за якими письменник розрізняє „мудрі” і „дурні” дні, а й ігнорування такого факту, що це прізвище постало на базі прізвиська набагато раніше, ніж міг народитися персонаж роману „Колочава” [8, с. 538].

Досить численними у літературно-художній антропонімії роману І.Долгоша „Колочава” є чужомовні з походження ЛХА, якими письменник називає персонажів-чужинців, євреїв та чехів. Висока питома вага саме літературно-художніх антропонімів чеського та єврейського походження відображає національну структуру мешканців закарпатської верховини міжвоєнної доби. Однак, окрім національної значущості, чужомовні з походження ЛХА мають ще й соціальну значущість – усі вони, за незначними винятками, називають представників вищих соціальних верств чи, за соціалістичною термінологією І.Долгоша, „визискувачів трудового люду”. Наприклад: *корчмарі Пінхус Глейзер, Вольф; пан Гігль, лісничий Франта Мусіл, інженер Рудольф Крайчі, начальник лісової дільниці, начальник жандармської станції Богуміл Шубр, розпорядник лісів Добіяш, пан Бем, лісничий Франта Фукса, а також діти та дружини персонажів-чехів, яких автор називає лише на ім'я, однак досить популярне, не зазначаючи їх соціального статусу: Власта, Сабіна, Ярмілка*. Пор.: *Jarmila, Sabina, Vlasta* [4, с. 366, 440, 468].

Прикметно, що чи не єдиний єврей-бідняк, зображений у романі І.Долгоша „Колочава”, іменується не лише українізованим прізвиськом *Давидович*, а й українізованим іменним варіантом: єврей-бідняк, названий батьками колоритним єврейським іменем *Йосел*, українізує його в *Йосьо*, чим,

за задумом письменника, ототожнюється з бідняками Колочави. Пор.: „У Давидовичів лиш один син, *Йосьо*. Був ще старший, та помер немовлям. Через рік народився знову син. Дали йому ім'я *Йосел*. Але сільські діти не признавали таке ім'я і переробили його на свій лад: *Йосьо*. Давидовичу це так сподобалося, що, коли домашні звертались до нього *Йосел*, він посміхався і казав: „Я. Прошу красно, *Йосьо*. *Йо-сьо!*”.

Соціальну та національну складову онімного значення І.Долгош майстерно накладає на ситуативний варіант іменування бригадира колочавських лісорубів, чи, як у міжвоєнний період називали цю посаду, – керона, *Михайла Дербачка*, який у розмові з чехом догідливо називає себе *Міхал Дербачок*: „– *Міхал Дербачок*, – вимовляючи на чеський лад ім'я та прізвище, проказав керон”. Така варіантність імені одного з персонажів роману „Колочава” допомагає І.Долгошеві антропонімічними засобами реалістично зобразити національне ренегатство найменованого персонажа, типа досить аморального і в інших відношеннях. Ім'я та прізвище колочавського розбійника у рекламному проспекті кінофільму „Марійка-невірниця” також подано у чехізованому варіанті, що не розходиться з тогочасною антропонімічною практикою. Пор.: „Народжувалася „Марійка-невірниця” з життя „горалу – краюну *Ніколи Шугає*”.

ЛХА, які мають суто соціальну онімійну значущість, у романі І.Долгоша „Колочава” не є численними. Передусім це два найменування попів – *Михайл Чорний*, *Іоан Горват*, церковнослов'янські варіанти імен яких вказують на належність їх денотатів до служителів культу. Використання імен-церковнослов'янізмів для номінації священиків цілком узгоджувалася з тогочасною антропонімічною практикою, а також із традиціями нової української літературно-художньої антропонімії [1, с. 51-52].

При номінації головного героя роману „Колочава” І.Долгош зважає на професію денотата, тому виразне соціальне значущість його найменувань. Він називає центрального персонажа не лише справжнім іменем *Каміл Земан*, а й письменницьким псевдонімом *Іван Ольбрахт* або журналістським криптонімом „*К.З.*”. Пор.: „Я не лише на боці „*К.З.*”. Я повністю зрісся з ним. Будемо знайомі: *Каміл Земан*. Літературний псевдонім *Іван Ольбрахт*”.

Як новаторський прийом І.Долгоша, зумовлений архітектонікою роману „Колочава”, можна кваліфікувати прагнення письменника зазирнути в творчу лабораторію І.Ольбрахта, показати, як він творив свій відомий твір про Миколу Шугая. Для цього закарпатський автор моделює ситуацію з добром найменувань для реальних прототипів колочавців, Ольбрахтових героїв: „Шугая би міг вбити *Дербачок*, – казав собі уже не вперше. – Може, другого найменувати саме *Дербачком*? Але ж тут *Дербачків* – половина Колочави. І довге

думання привело до глибоких пошуків у пам'яті – чув у Воловому прізвища *Ясинько* і *Сопко*... Перший згодом стає *Данилом*, а другий – *Гнатом*... А чи буде то зрозуміло, що чужі, не колочавські прізвища – то Ольбрахтів прийом? А чому ні! Прізвища зайшляцькі, то нехай це і робить натяк, що й по крові та духу ті троє зайшляки. Чужинці. У Колочаві, де народився герой, зрадників коліска не виколише. Не сміє! Надто велика „щедрість” для такого згорьованого села”.

Описані вище особливості літературно-художньої антропонімії роману І.Долгоша „Колочава” цілком відповідають вимогам та критеріям реалізму до творення та функціонально-стилістичних можливостей власних назв персонажів. Однак на літературно-художній антропонімії роману „Колочава” помітний значний вплив принципів соціалістичного реалізму. Це проявляється передусім у енциклопедичній характеристиці персонажів, що впливає не з психологічних або життєвих особливостей героїв, а з їх оцінки лише з класових позицій. Так, наприклад, в енциклопедичній характеристиці „визискувача” лісорубів Колочави – *Дербачка* – автор з „чітких класових позицій” зазначає, що керон *Дербачок* – „діаметральна протилежність *Нитці*, *Хром'яку*, *Цубику!* (а це звичайні сільські трударі, – О.Ч.). Певно лиш одиниці тут таких, як керон. Під латаною сорочкою б'ється щире і скромне серце, а під дорогою – часто серце виплодка. Соціальний стан ставить людей на різні полюси життя і діяння”. В іншому фрагменті тексту роману „Колочава” І.Долгош прямо називає *Дербачка* „прислужником чеських панів, верховинцем, який легко зраджує трудовий люд і помагає з нього висмоктувати все, що лише можна” („Колочава”, с.118). Пор. ще: „Ольбрахт у думці дописував нові штрихи до портрета *Дербачка*. Штрихи підступного чоловіка. Ката! Керон – це підпорка чеської буржуазії в Колочаві” („Колочава”, с.157–158). На тлі такої різко негативної енциклопедичної характеристики персонажа „оживає” не лише здрібніле доонімне значення суфікса *-ок* у прізвищі денотата, адже, за даними проф. П.П.Чучки, на Закарпатті прізвище *Дербачок* не фіксується [див.: 7]. Однак і основа прізвища *Дербачок* має різко негативну оцінність, бо походить від апелятива *дербак* „нероба, ледащо; негідник, шалапут” [8, с. 191].

На перший погляд суто номінативний ЛХА-прізвище *Чорний*, яким письменник називає сільського священика, у тексті роману „Колочава” також стає не просто характеристичним, а засобом класової оцінки персонажа, ворожого трудовому народу. Ідеологічно вмотивованої характеристичності ЛХА *Чорний* набуває також завдяки енциклопедичній характеристиці персонажа, якому притаманні усі можливі гріхи: аморальність, чужолозство, жорстокість, садизм, грошолубство. Наприклад: „Брудний тип у „божому” одязі не одразу оголює свою зброю. І як тільки спалахне

між ними двобій, зірве з нього маску та покаже Колочаві справжнє лице душпастиря. Садиста, ката!” („Колочава”, с. 232).

Прикметною ознакою соцреалістичної літературно-художньої антропонімії є також використання найрізноманітніших засобів вираження зневаги до представників буржуазії та її прислужників, зокрема якщо йдеться про реальних історичних осіб. Так, у дусі естетики соцреалізму І.Долгош виражає зневагу до автора першої історії літератури на Закарпатті – „Літературні стремління Підкарпатської Русі” – Володимира Бирчака, якого офіційна радянська пропаганда вважала українським буржуазним націоналістом [див.: 5, с. 191], тому й письменник називає його „фахівець” Володимир Бирчак. Для номінації іншого літературознавця, щоправда, москвофільського спрямування Недзельського І.Долгош також використовує емоційно марковану прикладку „горекритик”, утворює дійктичний ЛХА-прізвище *Понедельський*, а також дає таку ідеологічно вмотивовану характеристику: „Подібні присмоктанці до нашої культури спричиняють чималу перешкоду рідному слову”.

І.Долгош у романі „Колочава” вдається також до використання деонімізації як мовного засобу вираження ідеологічно вмотивованої оцінки, причому для цього використовує знакове прізвище – президента Чехословаччини Т.Г.Масарика, вжи-

ваючи його разом з апелятивом *капіталісти*: „Вибачте, пани масарики, пани капіталісти”.

Якщо персонажі-визискувачі трудящих називаються онімами з різко негативною оцінністю, то самі трудящі нерідко йменуються ЛХА з відчутною позитивною оцінністю, причому й у цьому випадку така оцінність належно не вмотивовується. Так, І.Долгош не лише без належних підстав представляє Миколу Шугая як народного месника, захисника верховинців, ворога буржуазії, а й називає його здрібнілим варіантом ЛХА-прізвища *Шугайк*, який автор запозичив, очевидно, зі словацького фольклору.

Обов’язковим компонентом соцреалістичної літературно-художньої антропонімії [1, с. 92-93] виступає, як відомо, використання власних назв вождів пролетаріату. І хоча, зважаючи на час та місце дії роману І.Долгоша „Колочава”, – міжвоєнне Закарпаття, – письменникові було важко дотриматися цього канону соцреалізму, проте він все-таки зумів це зробити. Іван Ольбрахт згадує про свою подорож в Росію та зустріч і розмову з Леніном: „– Я бачив *Леніна!* Росія і Ленін – невіддільні”.

Як бачимо, І. Долгош творить літературно-художній антропонімікон роману „Колочава” у дусі закарпатоукраїнського мовного реалізму, проте на виражальних можливостях цілої низки ЛХА позначились ідеологічні впливи та засилля естетичних канонів соціалістичного реалізму.

Література

1. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст. / Л. Белей. – Ужгород, 1995. – 120 с.
2. Долгош І. Колочава : [роман]. – Ужгород: Карпати, 1982. – 480 с.
3. Долгош Іван Іванович // Енциклопедія Закарпаття: Визначні особи XX століття [за ред. В. Бедя]. – Ужгород: Гражда, 2007. – С. 119.
4. Knaprová M. Jak se bude vaše dítě jmenovat? / M.Knaprová. – Praha : Academia, 2006. – S. 366, 440, 468.
5. Мишанич О. Володимир Бирчак і його книжка „Літературні стремління Підкарпатської Русі”/ О.Мишанич // В.Бирчак. Літературні стремління Підкарпатської Русі. – Ужгород: Карпати, 1993. – С. 191.
6. Чучка П. П. Украинские андронимы на славянском фоне / П.Чучка // Перспективы развития славянской ономастики. – Москва: Наука, 1980. – С. 162.
7. Чучка П. П. Традиційні імена закарпатських українців / П.Чучка // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Вип.10. – Житомир, 2003. – С. 176, 179, 184, 185, 189.
8. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П.Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 702 с.
9. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П.Чучка. – Ужгород, 2008. – 671 с.

Чижмар Ольга Михайлівна – провідний спеціаліст кафедри української літератури, викладач, науковий співробітник НДІ україністики ім. М. Мольнара.